

Dževad Hodžić*

Religijski simboli i obilježja u javnom prostoru – ka inkluzivnom pristupu

Sadržaj

1. Uvod
2. Politički javni prostor
3. Institucionalni javni prostor
4. Kako da se nosimo s našim različitostima
5. Ka inkluzivnom pristupu

1. Uvod

Mnogo toga je došlo do izraza u osvrtima, analizama i reakcijama, u ukupnoj debati u bosanskohercegovačkoj javnosti, a u povodu Zaključka Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH (VSTV) o zabrani isticanja vjerskih obilježja u sudskim institucijama. Neki sudionici u toj debati zauzimali su stavove o spomenutom Zaključku VSTV-a, a da uopće nisu bili obavješteni o njegovom sadržaju. Drugi su sudjelovali u raspravi gubeći iz vida činjenicu da je VSTV svojim Zaključkom zapravo zahtijevao od rukovodilaca sudskih institucija i organa primjenu već postojećih odredbi zakona o sudovima kojima se sudijama i službenicima suda zabranjuje ispoljavanje bilo kakve vjerske, političke, nacionalne ili druge pripadnosti za vrijeme obavljanja službene dužnosti.

U cjelini uzev, u javnoj debati o Zaključku VSTV-a BiH preovladava percepcija sadržaja tog zaključka koja kao njegov cilj vidi prvenstveno i gotovo isključivo zabranu ženama muslimankama koje nose maramu da obavljaju sudske i druge funkcije u bosanskohercegovačkim sudovima. I, iako takva percepcija nije *formalno* osnovana u samom tekstu Zaključka VSTV-a ona nije niti slučajna niti bezrazložna. Također je važno uočiti da se u reakcijama većine „pogođenih“ spomenutim zaključkom VSTV-a iznosi bojazan o opasnoj mogućnosti proširenja ograničavanja, odnosno diskriminiranja pokrivenih žena i u drugim područjima javnog djelovanja. Zanimljivo je također primjetiti i to da su se na jednoj strani, među onima koji podržavaju pravo žena na maramu u javnom prostoru kao njihovo ljudsko i vjersko pravo našle i neke nevjerske nevladine organizacije, dok je, na drugoj strani, bilo i onih u čijim je istupima do izraza dolazio govor mržnje. Neki stavovi i reakcije na Zaključak VSTV-a pokazuju nerazumijevanje složenih procedura koje pretpostavljaju entitetski i nacionalni,

* Autor je doktor filozofije i trenutno je profesor Historije filozofije i etike na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

odnosno etnički politički konsenzus predviđen za donošenje odluka u ustavnopravnoj arhitekturi BiH kao i nerazumijevanje složenosti multietničke i multireligijske stvarnosti bh-društva u cjelini. Nije nevažno ni to da se u nekim elementima kampanje koja se vodila ili još uvijek vodi za pravo žena da mogu obavljati sudske funkcije s maramom kao i u nekim elementima kampanje protiv VSTV-a ide na ruku onima u BiH, ali i u zapadnoevropskoj političkoj javnosti koji iz različitih razloga i sa različitih polazišta sumnjice muslimane u pogledu njihovog opredjeljenja za sekularnu i građansku Bosnu i Hercegovinu. U dosadašnjoj debati o religijskim simbolima i vjerskim obilježjima u sudskim i drugim državnim institucijama izneseni su i neki referentni pogledi koji se temelje na uvidima u međunarodne konvencije o ljudskim pravima, presude evropskih sudova, različite evropske modele sekularnosti kao i u američku praksu u pogledu prava na odijevanje u skladu s vjerskim uvjerenjima u sudskim institucijama.

Pa ipak, u cjelokupnom dosadašnjem toku, sadržaju i karakteru rasprave o religijskim simbolima i vjerskim obilježjima u sudovima i drugim državnim organima i institucijama, pokazalo se, kako ja vidim, da temeljni izazov o kojem je potrebno voditi društveni dijalog na svim razinama predstavlja pitanje: kako nam se valja nositi s našim različitostima, posebno onim vjerskim, svugdje u društvu, a posebno u javnom prostoru?

2. Politički javni prostor

Otuda ja važno da se i u ovoj prilici postavi pitanje javnog prostora. U tom pogledu, prije svega valja imati u vidu da država, nakon završetka razdoblja socijalističkog uređenja društva, više nema ekskluzivno pravo i mandat nad javnošću i javnim prostorom. Štaviše, u demokratskom i civilnom društvu kakvom i mi, u BiH, uz sve specifične otežavajuće okolnosti, težimo, javnost treba da predstavlja, u stanovitom smislu, kontrapunkt državnim strukturama, odnosno prostor za kritički, kontrolni, korektivni i balansirajući odnos prema vladi, administraciji i vlasti u cjelini.

U užem smislu, ako prihvatimo Habermasovo razlikovanje između političke i institucionalne javne sfere², možemo govoriti o javnom prostoru koji treba da bude pluralan i da kao takav predstavlja temelj demokratskog društva, u kojem slobodno i vidljivo sudjeluju, u principu, svi, pa tako i pripadnici različitih religija i uvjerenja i u institucionalnom javnom prostoru koji predstavlja parlament, sudovi, javna uprava i drugi državni organi u kojem se donose odluke obavezujuće za sve. Dakle, danas kada suprotno, ruku na srce, očekivanjima „vladajuće manjine“ iz razdoblja sekularno prosvjećene vjere u napredak, svjedočimo najrazličitijim vidovima i oblicima vitalnosti religije, u dobu u kojem religiozni građani više ne pristaju da budu nevidljivi i sve više žele da sudjeluju u političkim odlukama kao vjernici, najkraće, u postsekularnom dobu, politički javni prostor mora biti otvoren, dijaloški i demokratski.

Valja imati u vidu, na to ovdje samo podsjećam, kako su i John Rawls i Jurgen Habermas, upravo pod „pritiskom“ postsekularne stvarnosti, korigirali svoje ranije pozicije u pogledu mogućnosti sudjelovanja religioznih građana u javnom političkom prostoru. Tako je Rawls odstupio od postulata da u javnom političkom prostoru građani moraju biti u stanju da jedni drugima predstave svoje stavove i zahtjeve u svima razumljivom, a to znači sekularnom, jeziku. Rawls je svoju poziciju korigirao tako što uvodi takozvanu prevodilačku klauzulu (Proviso), kojom se sada građanima dopušta mogućnost da u političkoj javnosti sudjeluju vođeni i religijski

² J. Habermas, Religion in the Public Sphere, *European Journal of Philosophy*, 1/2006, ss. 1-25.

motiviranim razlozima, pod uvjetom da se njihovi stavovi i zahtjevi mogu prevesti u jezik razumljiv svima. Habermas se slaže s prevodilačkom klauzulom. Ne možemo od svih religioznih građana, drži Habermas, očekivati da svoja politička stajališta mogu obrazložiti nezavisno od svojih religijskih i svjetonazorskih uvjerenja. Takav zahtjev može se, smatra Habermas, uputiti samo onima koji su nosioci javnih mandata.³

I ne radi se samo tome da javni politički prostor mora biti otvoren za ravnopravno sudjelovanje sekularnih i religioznih građana. Jednako je važno da jedni drugima mogu iznijeti razloge za svoje političke stavove i da jedni od drugih moraju učiti. S jedne strane, religiozni građani moraju u političkom javnom prostoru biti senzibilizirani za religijski pluralizam, moraju uvažavati uspon znanosti i moraju pronaći neku epistemičku osnovu za legitimiranje prioriteta sekularnih razloga u političkoj areni.⁴ S druge strane, prema Habermasu, sekularni građani u javnom političkom prostoru moraju poduzeti kognitivno prilagođavanje koje se ne postiže u pukoj političko-moralnoj toleranciji prema religioznim građanima. Sekularni građani u postsekularnom društvu nalaze se pred izazovom samorefleksivnog prevladavanja sekularistički krutoga i ekskluzivnog samorazumijevanja moderne. Riječ je o izazovu koji kognitivno nije ništa manje zahtjevan od prilagođavanja religijske svijesti na izazove okoline koja se sve šire sekularizira. Naime,

„sve dok su sekularni građani uvjereni u to da su religijske predaje i religijske zajednice u izvjesnoj mjeri arhaični relikv koji se iz predmodernih društava puža u suvremenost, oni religijsku slobodu mogu razumjeti samo kao neku vrstu kulturne zaštite prirode koja se brine za izumiruće vrste. S njihovog gledišta religija više nema nikakvog unutarnjeg opravdanja. I princip odvajanja države od crkve tada može imati još samo laicistički smisao obzirnog indiferentizma. Prema sekularističkom tumačenju, možemo predvidjeti da će se religijski nazori dokinuti u svjetlu znanstvene kritike i da se religijske zajednice neće moći oduprijeti pritisku napredujućeg kulturnog i društvenog moderniziranja. Od građana koji prema religiji zauzimaju jedno takvo epistemično stajalište očito se ne može očekivati da ozbiljno uzmu religijske doprinose političkim spornim pitanjima i da u kooperativnom traganju za istinom provjere sadržaj koji se možda može izraziti u sekularnom jeziku i opravdati u argumentativnom govoru.“⁵

U najkraćem, u postmodernom društvu religiozni i sekularni građani nalaze se u javnom političkom prostoru pred izazovom, riječima Habermasa, komplementarnog procesa učenja.⁶

I u bosanskohercegovačkom slučaju, u specifičnoj i složenoj društveno-povijesnoj i političko-pravnoj konstelaciji, građani se u javnom političkom prostoru nalaze pred temeljnim društvenim izazovom koji se sastoji u potrebi da se međusobno priznaju, upoznaju i uvažavaju u njihovim vjerskim i etničkim različitostima, da iz svojih različitih vjerskih i etničkih perspektiva razmjenjuju iskustva i poglede, razloge i argumente, i tako, u stalnom i otvorenom dijalogu doprinose oblikovanju jednog inkluzivnog normativnog osnova pluralnog društva.

³ J. Habermas, *Između naturalizma i religije*, Sarajevo 2009, ss. 141-179.

⁴ *Ibid.*, ss. 167-168.

⁵ *Ibid.*, s. 170.

⁶ *Ibid.*, s. 171.

3. Institucionalni javni prostor

Pitanje religije općenito i religijskih simbola i obilježja u institucionalnom javnom prostoru, u organima uprave, administraciji, parlamentu, sudovima, vojsci, policiji i drugim državnim institucijama postavlja se na zaoštreniji način i neposrednije se tiče i naše teme i debate koju je pokrenuo Zaključak VSTV-a o zabrani nošenja vjerskih obilježja u pravosudnim institucijama.

Prvo, i *institucionalnom* javnom prostoru se mora pristupiti diferencirano i nijansirano budući da institucionalni javni prostor nije jasno i strogo odvojen od *političkog* javnog prostora niti se sam može jednoznačno odrediti. Tako naprimjer, parlament predstavlja i politički javni prostor i institucionalni javni prostor. Postoje škole čiji je osnivač država i privatne škole s pravom javnosti. U jednom institucionalnom javnom prostoru, naprimjer u Upravnom odboru javne škole, neki njegovi akteri (članovi odbora) mogu predstavljati državu, a drugi javnost, odnosno roditelje – građane. Sudije u sudu ne predstavljaju državu svim situacijama na istovjetan način. U nekim situacijama država se na sudu, pred sudijom pojavljuje kao strana u sporu i sud može presuditi protiv države.

Vrativši se bliže našoj temi, ovdje također valja skrenuti pažnju na to da stavovi, pogledi i rasprave o pitanju obaveznosti marame u islamu koje su, reagirajući na spomenuti Zaključak VSTV-a, iznosili, kako zvanična Islamska zajednica, tako i islamski teolozi i muslimanke koje nose maramu ne mogu biti od naročite pomoći VSTV-u i sudovima kada, bi ovi to i htjeli, i to ne samo zbog toga što je VSTV u svom Zaključku samo podsjetio na zakonske odredbe koje se odnose na zabranu isticanja vjerskih simbola i obilježja u sudovima, nego prvenstveno zato što osnov za poštivanje vjerskog prava u sekularnom i građanskom pravnom poretku nije i ne može biti ničiji (teološki) niti institucionalni stav nego lično uvjerenje građanina pojedinca. Konkretnije rečeno, to znači da osnov za poštivanje prava na odijevanje u skladu s vjerskim uvjerenjem *nije i ne može biti*, naprimjer, fetva (pravno mišljenje) Vijeća muftija Islamske zajednice u BiH, nego *uvjerenje* dotične žene da njoj njena vjera nalaže da nosi maramu. Još konkretnije rečeno, osnov za poštivanje prava da se, naprimjer, nosi duga brada i hlače s tipično skraćenim nogavicama kao dio vjerskog identiteta, u sekularnom i građanskom pravnom poretku ne bi moglo biti neko stručno mišljenje ili zvanični stav, pozitivan ili negativan, svejedno je, Islamske zajednice, nego *uvjerenje* dotičnog pojedinca da duga brada i takav način odijevanja predstavljaju njegovu vjersku dužnost i njegov vjerski identitet.

Na drugoj strani valja naglasiti još jedan momenat iz cjelokupne debate vezane za spomenuti Zaključak VSTV-a. Iako su neki sudionici u ovoj debati, nastojeći pravo na odijevanje u institucionalnom javnom prostoru u skladu sa svojim vjerskim uvjerenjem odbraniti argumentom kako se u slučaju marama ne radi o vjerskom obilježju i simbolu nego o vjerskom propisu i dužnosti, zapravo previdjeli da se spomenuti Zaključak VSTV-a nigdje izrijeком ne odnosi na maramu nego na sva vjerska obilježja kao što su previdjeli i to da je za karakteriziranje marama kao vjerskog simbola ili obilježja, budući da je i za simbol i za obilježje od ključne važnosti interpretacija, važna perspektiva i percepcija drugog, u najmanju ruku, koliko i vlastita vjerska namjera i identitarno tumačenje. Pa ipak, nije slučajno da je u debati o Zaključku VSTV-a prepoznata upravo marama kao problem. Tako je i Prof. Esad Duraković ukazao na to da Zaključak VSTV-a odnosno zakonske odredbe o zabrani isticanja vjerskih obilježja u sudovima realno pogađaju samo žene muslimanke koje nose maramu koja im je propisana kao vjerska dužnost:

„Pošto je muslimankina mahrama stanje i uslov njene vjere, a ne neobavezno, 'fakultativno' i rekvizitsko obilježje, onda se ona Zaključkom VSTV, odnosno Zakonom, dramatično diskriminira u odnosu na sve druge vjernice, i to na više nivoa. Prvo, atakuje se na slobodu njene vjere, a to je temeljno pravo svakog čovjeka. Štaviše, to je nasrtaj na najviši nivo intime svakog individuuma. Drugo, tako se žena s mahramom diskriminira i u drugim temeljnim građanskim pravima, kao što je jednako pravo na zaposlenje. Treće, proskribira se cijela jedna kultura i religija, a time se silno i nepotrebno podižu vjerske, socijalne i političke tenzije. Tako u ovom slučaju je pravo suočeno s najozbiljnijom mogućnošću da afirmira pravničko nasilje. Nije potrebno biti odveć uman pa zaključiti kako će, u krajnjem rezultatu, ovim Zaključkom/Zakonom biti pogođene samo muslimanke, jer svi drugi, dok su na poslu u spomenutim ustanovama, mogu apstinirati od nošenja 'vjerskih obilježja', ali muslimanka ne može za to vrijeme skinuti mahramu jer bi time odbacila ono što je u njenoj vjeri jedan o osnovnih naloga. Ona je autoritetom pravničke instance dovedena u apsurdnu situaciju: ili da se odrekne svoje vjere, ili elementarnog prava na ravnopravnost i zaposlenje. To je humanistički i pravno potpuno nepravična i nehumana „alternativa“.⁷

Slijedeći Rawlsa i Habermasa, sada se od religioznih građana na pragu institucionalnog javnog prostora, ovdje pred žene koje nose maramu a žele biti sudije, ne postavlja samo „prevodilačka klauzula“. One tu „prevodilačku klauzulu“ ionako prihvataju time što završe studij prava, polože stručni ispit i prihvataju pozitivno sekularno zakonodavstvo. Od njih se sada zahtijeva i preoblačenje. Šta ta promjena (vizualnog) identiteta sada znači? Čemu vodi. I da li je potrebna?

4. Kako da se nosimo s našim različitostima?

Ovdje polazimo od zakonima o sudovima utvrđene zabrane ispoljavanja bilo kakvih vjerskih, političkih, nacionalnih ili drugih pripadnosti za vrijeme obavljanja službene dužnosti. I to je ključni momenat za osnovno pitanje koje ovdje postavljam. Naime, o tome kako tumačimo ovu zakonsku odredbu ovisi i naš odgovor na pitanje: Kako se nosimo s našim različitostima? Drugim riječima, za sagledavanje odgovora na pitanje koje postavljam, nije metodički potrebno pretpostavljati mogućnost niti čak opravdanost izmjene spomenutih zakonskih odredbi. Dovoljno je da se razumno, otvoreno i odgovorno pozabavimo mogućim značenjima i tumačenjima ove zakonske odredbe koju za potrebe ovog razmatranja navodim iz Zakona o sudovima u Federaciji Bosne i Hercegovina. Naime, Članak 13 Oznake pripadnosti glasi:

„Suci i službenici suda ne smiju ispoljavati bilo kakvu vjersku, političku, nacionalnu ili drugi pripadnost za vrijeme obavljanja službene dužnosti. Oznake vjerske, političke, nacionalne ili druge pripadnosti ne smiju se isticati na sudskoj zgradi ili u prostorijama Suda. Zabrana iz stavka 1 ovog članka ne odnosi se na stranke i treće osobe.“

Podimo ovdje od onog mjesta u Zaključku VSTV-a na kojem se govori o „percepciji javnosti o postojanju vjerski motivisane pristrasnosti u pravosuđu“. Radi se o sasvim nepreciznoj formulaciji. Iz nje ne znamo da li je, i ako jeste, na koji način, VSTV izvršio relevantno ispitivanje „percepcije javnosti o postojanju vjerski motivisane pristrasnosti u pravosuđu“ ili

⁷ Dostupno na: <http://24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/254186-esad-durakovic-jesu-li-muslimanke-s-mahramom-diskrimirane.html>, očitanje 21. 03. 2016.

takvu percepciju pretpostavlja, dozvoljava, sluti, ili time samo načelno naglašava važnost percepcije javnosti a koju onda svojom formulacijom konstruira. Najprije će biti, da se formulacijom o „percepciji javnosti o postojanju vjerski motivisane pristrasnosti u pravosuđu“ zapravo naglašava potreba da se takva percepcija javnosti zahtijevanjem primjene zakonskih odredbi o zabrani ispoljavanja vjerske pripadnosti za vrijeme obavljanja službene dužnosti osujeti, onemogućiti, svede na najmanju moguću mjeru. Ali, ako je u tome intencija, onda, objektivno i precizno govoreći imamo sljedeću situaciju. Da građani ne bi imali strah kako će neki suci zbog svoje vjerske pripadnosti biti pristrasni, mi ćemo učiniti to da suci koji eventualno imaju neku vjersku pripadnost budu nevidljivi, odnosno da građani ne vide i ne znaju koji suci i koju vjersku pripadnost imaju. To je rješenje koje iz perspektive eventualnih građana koji imaju strah od vjerske pripadnosti sudija liči na ruski rulet. U takvom ruskom ruletu na djelu je pretpostavka da od trojice sudija najmanje jedan je smrtonosan. Zapravo u takvom rješenju se, dobro primjećuje Muhamed Jusić:

„kriju duboke predrasude prema vjernicima kao iracionalnim i nesposobnim za objektivnu, nepristranu, pa čak i pošten odnos prema drugima. Osim toga, ako neko skloni vjersko obilježje, da li ga to prestaje činiti pristranim, ili ćemo morati ići i korak dalje pa provjeravati u šta i koliko ko vjeruje kako bi dokazao svoju ‘nepristranost’ prema onima koji vjeruju drugačije, a kojima sudi ili učestvuje u procesu?“⁸

Drugim riječima, zabrana ispoljavanja vjerskih obilježja u institucionalnom javnom prostoru tumači se u konceptualnom ključu koji se sastoji u tome da se različite pripadnosti, identiteti i specifičnosti moraju sakriti. Kakogod ko hoće, meni je takvo rješenje pravno, kulturno, društveno neuvjerljivo. Uostalom, u vrijeme socijalističkog režima imali smo jedan ideološki, nedemokratski i totalitarni pokušaj da se naše svekolike razlike u najširem smislu riješe u tom ključu guranja razlika pod tepih.

5. Ka inkluzivnom pristupu

Zato mislim da mi možemo i treba da idemo drugim putem. On se, kako ja gledam na cijelu stvar, sastoji u tome da čak i u institucionalnom javnom prostoru koji je jako širok i u stanovitom smislu difuzan identitarna obilježja i simboli, ovdje obraćam pažnju na religijska obilježja i simbole, ali na načelnoj ravni ne isključujem ni druga identitarna i simbolička obilježja dopuste, ali da se ne dopusti njihovo isticanje. To znači, žena koja nosi maramu kao izraz svog religijskog uvjerenja i identiteta, ako ispunjava sve druge stručne, etičke, profesionalne uvjete može nositi maramu i za vrijeme obavljanja službene dužnosti, ali to svoje vjersko obilježje ne smije za vrijeme obavljanja sudačke dužnosti ispoljavati. Kako je tako nešto moguće? Moguće je zato što nositi maramu i isticati, odnosno ispoljavati maramu nije isto. Ilustriram to drugom situacijom iz referentne zakonske odredbe. U njoj se kaže, kao što smo vidjeli, i to nam je sasvim razumno i razumljivo da se pored vjerske, političke, nacionalne ne smije ispoljavati ni (bilo koja) druga pripadnost. To, naprimjer, znači da sudija ne smije ispoljavati svoju spolnu pripadnost za vrijeme obavljanja službene dužnosti. Drugim riječima, dok obavlja sudačku dužnost on ne smije isticati da je muškarac. Ali, zakonsku odredbu o zabrani ispoljavanja bilo koje pa i spolne pripadnosti,

⁸ Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hidzab-na-sudu>, očitavanje 21. 03. 2016.

nije razumno tumačiti tako da sudija mora učiniti nevidljivim to da je muškarac. Sasvim jednostavno, on svoju spolnu pripadnost ne smije ispoljavati.

Držim, dakle, da u našoj raspravi o vjerskim obilježjima u institucionalnom javnom prostoru naglasak valja staviti na pojam ispoljavanja. Nije uopće riječ o nekom jezičkopravnom cjepidlačenju. Zdravorazumski se može jasno i vjerodostojno prihvatiti razlika između neke identitarne odrednice i njenog ispoljavanja, odnosno isticanja.

Na sličan način svoj stav da odjevna praksa koja proistječe iz vjerskih ubjeđenja, kao i vjerska ubjeđenja sudije uopće, ne mogu biti prepreka nepristrasnom i nezavisnom pravosuđu obrazlaže i Fikret Karčić:

„Prvo, vjernici mogu biti nepristrasne sudije, jer im i sama vjera, kao što je to u slučaju islama, nalaže da pravedno sude, da je pravednost najbliža pobožnosti, te da se pravedno svjedoči makar i protiv samih sebe. Od sudije se ne može očekivati da prilikom ulaska u sudnicu u garderobi ostavi svoju vjeru i da tako sudi kao neka apstraktna osoba bez relacija sa svojim identitetom. Drugo, ako odjevna praksa zaposlenika u pravosudnim ustanovama bude percipirana u javnosti kao indikator postojanja 'vjerski motivisane pristrasnosti' onda je to prvenstveni problem oblikovanja takve javnosti. Nije li to pokazatelj da je javno mnijenje i dalje oblikovano idejama koje uključuju negativni vrijednosni stav prema religiji i plediraju za njeno potpuno isključenje iz javne sfere. Modernom shvatanju demokratije ne bi trebala da bude strana ideja pluralnosti javnog prostora, a ne njegove nasilne jednoobraznosti.“⁹

Na kraju, zaključujem s opaskom kako vjerujem da postoje solidni povijesni, kulturni, etički i pravni osnovi da u našoj raspravi oko vjerskih obilježja i simbola u javnom prostoru budemo otvoreni za jedan inkluzivni pristup kojim se ne dovodi u pitanje odvojenost države i crkve. To znači, s našim različitostima treba da se nosimo tako što ih nigdje, gdje je to moguće, nećemo gurati pod tepih, nego ćemo im priznati pravo da postoje i gdje god je to moguće, a posebno u institucionalnom javnom prostoru, odricati im pravo da se ističu.

⁹ Dostupno na: <http://www.nahla.ba/tekstovi>, očitavanje 22. 03. 2016.